

Kahe rinde vaheajal.

Eesti rahvastiku registreerimistest ja arengutest 1942. ja 1943. aastal

Margus Maiste*

Sissejuhatus

Teise maailmasõja aegsed rahvastikku puudutavad käsitlused vaatlevad peamiselt erinevatel põhjustel represseeritute, mobiliseeritute või ümberasunute (ümberasustatute) saatust. Enamik neist käsitlustest on ühel või teisel määral poliitilise või ideoloogilise taustaga, mis ajaloolises kontekstis võib olla mõistetav. Teiselt poolt ei ole aga peaaegu üldse uuritud sõjaaegse rahvastiku arvestust ja arenguid. Ennekõike puudutab see Eesti Statistika Valitsuse tegevust, kuid mitte ainult.

Käesolev artikkel püüab heita põgusa pilgu Eesti rahvastiku loosse Teise maailmasõja ajal Saksa okupatsiooni tingimustes. Sealjuures tuleb arvestada, et tegemist on vaid sissejuhatussega teemasse, mis nõuaks edasist põhjalikumat uurimist.

Peamiseks sündmuseks sõjaaegse Eesti rahvastiku ülesmärkimisel oli kahtlemata rahvastiku registreerimine 1. detsembril 1941. Tegemist oli sõna otses mõttes rahva loendusega, mille andmeid kasutati nii kogu sõja vältel kui pärast sõdagi. Pikemalt on sellest registreerimisest juttu kahes ülevaateartiklis ajakirjas Tuna.¹

Alljärgnevalt on vaatluse all Eesti rahvastiku registreerimised, mis toimusid aastatel 1942–1944, ning seda ajavahemikku iseloomustanud rahvastiku arengud Eesti pinnal.

Rahvastiku registreerimine 1. veebruaril 1943

1942. ja 1943. aastal oli rahvastiku arvestuse osas kahtlemata üks olulisemaid sündmusi Eesti ala rahvastiku registreerimine seisuga 1. veebruar 1943.

21. jaanuaril 1943 saatis Statistika Valitsus vallavalitsustele ringkirja nr. 722, milles paluti 1. veebruariks 1943 kindlaks teha valdade elanike arv ja saata see koondtabelina Statistikaametile. Tabelis nõuti nii vallaelanike kui ka sõjapõgenike koondarvu sugude kaupa. Abimaterjalina soovitati kasutada maksuametile samaks tähtjaks koostatavaid elanike nimekirju.²

Kirjale oli lisatud juhend, mis sätestas isikute ringi, kelle kohta andmeid nõuti.

Arvesse tuli võtta:

1. kõik elanikud, kelle elukoht on vallas, s. t. inimesed, kes ei ole registreeritud linnade aadresslaudades;
2. vallas asuvate kesk- ja kutsekoolide internaatides elavad õpilased;

* Margus Maiste (1966), MA, rahvastikuloolane, MTÜ Arhiiviinfo, Tallinn, Peterburi tee 34/5, 11415, katrin.maiste@digiarc.ee

¹ Vt. M. Maiste, V. Berendsen. Rahvastiku registreerimine Eestis 1. detsembril 1941: taust, korraldus, allikad. – Tuna 2017, nr. 1, lk. 37–57; M. Maiste, A. Puur. Rahvastiku registreerimine Eestis 1. detsembril 1941: tulemuste analüüs. – Tuna 2018, nr. 1, lk. 39–59.

² Vt. nt. Tallinna Linnaarhiiv, TLA, 393.1.15.

3. lastekodudes, vanadekodudes jne. elavad hoolealused;
4. kasarmutes elavad Eesti Omakaitse meeskonnad;
5. taludes jm. elavad töödele paigutatud sõjapõgenikud (eraldi).

Arvestusest tuli välja jätta:

1. vallas viibivad Saksa sõjaväelased, samuti eestlased Saksa sõjaväes ja Eesti Leegionis;
2. vallast linna koolis käivad ja linnas korteris olevad õpilased;
3. laagreis elavad sõjapõgenikud;
4. vangid nii vanglais kui väljaspool (nt. töödel);
5. sõjavangid nii laagreis kui ka taludes jm. töödel.

Märkuse vormis on rõhutatud: „Käesolevaga kogutavad elanike arvud koos linnade aadress laudade andmetega peavad võimaldama Eesti elanike üldarvu 1. veebruari peale kindlaks teha...“³ Sellest võib jääda mulje, et linnades võeti arvestuse aluseks aadresslaudade andmed (mis ei saa olla tõsi).

Tegelikult oli mainitud juhul tegemist nähtavasti eelarvestusega, kuivõrd tabelid tuli esitada juba 1. veebruariks. Ilmselt kehtisid samad reeglid aga ka registreerimispäeval. 1. veebruaril registreeriti ühtemoodi nii linnade kui ka valdade elanikud. Näiteks on meie käsutuses registreerimise vorm nr. 1 Tallinn-Nõmme linna Jannseni tänav 22 kohta.⁴ Tegemist on standardse registreerimislehega, mis koosneb lühikesest juhendist ja tabelist, kuhu tuli kanda registreeritavate andmed.

Registreerimine võis olla seotud isikute maksustamisega, kuivõrd sissejuhatavas juhendis on öeldud, et täidetud registreerimisleht tuleb esitada maksuametile. Linnades, kus maksuamet puudub, ning valdades vastavalt linna- või vallavalitsusele. Maksustamisele viitavad ka mõned kinnisvara ja isikuid puudutavad küsimused, samuti Majandus- ja Rahandusdirektooriumi Maksude Valitsuse korraldus, mis ilmneb 27. jaanuaril 1943 dateeritud kirjast nr. 4/5290-40.⁵ Samas võidi maksuametit kasutada ka kui „töötavat asutust, mis ei vajanud lisaressursi“.

Nagu öeldud, oli registreerimise kriitiline moment fikseeritud 1. veebruariga 1943. Seega on seda registreerimist põhjust kõrvtada teiste rahvaloendustega. Nimekiri tuli koostada „...maja või talundi omaniku või asemiku (rentnik, valdaja, hooldaja, kasutaja, valitseja, volinik jne.) poolt kõigi elanikkude kohta, kes 1. veebruaril 1943. a. alaliselt majas või talundis elasid, arvestades seejuures ka majast või talundist ajutiselt lahkunuid. Võõrastemajades ja möbleeritud tubades elutsevatest isikutest tuleb võtta nimekirja kõik need, kes seal elasid vähemalt kaks nädalat enne ja üks nädal pärast 1. veebruari 1943.“⁶ Siinkohal tuleb märkida, et eraldi loendajaid/registreerijaid polnud teadaolevalt ette nähtud.

Linnamajades tuli nimekiri koostada korterite, taludes perekondade kaupa, kusjuures esimesena tuli kirja panna perekonnapea. Nimekiri tuli esitada hiljemalt 15. veebruariks 1943, selle esitamata jätmise puhul oli ette nähtud rahatrahv.

Kokku oli registreerimislehel 12 küsimust: 7 kinnisvara ja 8 elanike andmete kohta.

Kinnisvara kohta: 1) kinnisvara omaniku nimi ja perekonnanimi; 2) kinnisvara omaniku elukoht; 3) kinnisvara kasutaja, hooldaja või rentniku nimi ja perekonnanimi; 4) kinnisvara kasutaja, hooldaja või rentniku elukoht; 5) kinnisvara asukoht ja nimetus, mis sisaldas järgmisi andmeid: linna/valla nimi, tänav/küla nimi, politsei number, kinnistu number, tüüp (elumaja, krunt, talund jne).

Lisaks tuli lehele kanda kinnisvara hindepunktide arv (6), renditud kinnisvara puhul rendisumma (7).

³ Samas.

⁴ TLA, 1361.5.832.

⁵ Vt. nt. TLA, 393.1.15.

⁶ TLA, 1361.5.832.

1. veebruari 1943. aasta rahvastiku registreerimise vorm nr. 1.
TLA, 1361.5.832

Paari tähtsusega ühelepaasakohaline perekond.

Vorm nr. 1.
Ehitamis- ja elanikkude registreerimise vorm nr. 1. 1943. a.

Vastu võetud 8 II 1943. a. *EP*

Elanikkude registreerimise vorm nr. 1.
Linnas valitsusele
Valla valitsusele

Elanikkude nimekiri 1943. a. kohta.

1. Nimekiri koostatakse maja või talundi omaniku või asunikku (rentnik, vallaja, hooldaja, kasutaja, valitsuse, vallaku jne.) poolt kõigi elanikkude kohta, kes 1. veebruaril 1943. a. altselt majas või talundis elavad, sotsiaalses seotuses ka majas või talundis ajutiselt lähkemised. Vähemastajades ja mõeldamatud taludes elavad seestast ikkagi tuleb võtta arvesse kõik need, kes seal elavad vähemalt kaks nädalat enne ja üks nädal pärast 1. veebruaril 1943. a. Linnamajades koostatakse nimekiri korterite, talundites perekondade järgi, küla- ja linnakomunale juhtel erisena talunditulese perekonnapea. Ruumipududel kirjutatakse järgi tallele plangole või tarvitatakse kaardid.

2. Nimekiri esitatakse hiljemalt 15. veebruariks 1943. a. linnades — maksuametile, linnades, kus maksuamet puudub, — linnavalitsusele, valdades — vallavalitsusele.

3. Nimekirja esitamata jätmine, pärast tähtsuse reitamisega ning puudulikkude ja ebapiisavate teadete andmise pärast karistatakse eeldatavalt rahaliselt kuni 500 RMk. (Lõuluvatel juhtudel kuni 1.000 RMk. (MKS § 147).

Kinnisvara omaniku nimi ja perekonnanimi *Rudolf Põrmus*
ning elukoht *Tallinn Kõnasmäe Jannsoni 22. l.*

Kinnisvara kasutaja, hooldaja või rentniku nimi ja perekonnanimi
ning elukoht *Rudolf Põrmus*

Kinnisvara omukoht: *Tallinn Kõnasmäe Jannsoni* kinnisv. vald. nr. *362* asuv *alammaja* korteri nr. *82*

Kinnisvara (talundi) hindpuuakide (puhtkasumilade) arv:

Kui kinnisvara renditud, siis näidata ka rendisumma (kohas ja notumaa) RMk.

Korteri nr.	Perekonnanimi ja nimi	E l a n i k k					Märkused
		Sugu	Sünniaeg	Amet	Elukoht	Teenus	
1.	<i>Põrmus Rudolf</i>	m	7.5.1895	per. pra. omanik	tal. k. Kõnasmäe	oma	
	<i>Linda</i>	n	22.2.1903	naine	Kõnasmäe	algata perek. l.	
	<i>Elisav</i>	n	19.2.1903	poeg	õpitan.		
	<i>Helgi</i>	n	27.12.1921	tütar			
2.	<i>Veltshinsky Harold Eugen</i>	m	12.5.1902	per. pra. töötaja	Tallinn Kõnasmäe	algata perek. l.	
	<i>Selma</i>	n	22.5.1902	naine	Kõnasmäe	algata perek. l.	
	<i>Harald</i>	m	12.5.1903	poeg	õpitan.		
	<i>Katrina</i>	n	12.5.1902	tütar			

Elanike kohta (korterite kaupa): 1) nimed; 2) sugu; 3) sünniaeg (päev, kuu, aasta); 4) sugulus- või muu vahekord perekonnapeaga (naine, laps, isa, ema, vend, õde, teenija, allüürnik jne.); 5) praegune amet, elukutse või mis alal töötab; 6) iseseisev või palgaline või palgata perekonnaliige; töö- ja teenistuskohad; 7) korteri üürisumma 1942. aastal ilma keskkütte ja veerahata. Üürisumma sisse ei tulnud arvestada üüri väärtust aja eest, mil korter oli tühi; 8) märkused.

Registreerimisküsimuste täpsustatud definitsioone, samuti lähemaid andmeid registreerimise korralduse kohta siiani leida ei ole õnnestunud.

Teised registreerimised 1942–1944 suvi

Mõned kuud hiljem, 21. aprillil 1943 saatis Harju maavanem maakonna vallavanematele ja linnapeadele välja ringkirja, milles teatati, et „vastavalt Okupeeritud Ida maa-alade Riigiministri määrusele 7. jaan. 1943 Saksa riikdonsusega isikute registreerimiskohustuste kohta Ida maa-aladel on Tallinna Linnakomissar oma korraldusega 13.04.1943 pannud määrukses ettenähtud registreerimisasutuste ülesanded oma piirkonna vallavanematele ja linnapeadele“.⁷

⁷ TLA, 206.1.44.

Nimetatud määrusest selgub, et igale linnapeale ja vallavanemale, välja arvatud saarte vallad, saadeti viis komplekti registreerimislehti (*Anmeldung*) ja kaks komplekti väljaregistreerimislehti (*Abmeldung*). Igas komplektis olid registreerimislehed kolmes eksemplaris.

Registreerimislehed enese ja oma leibkonda kuuluvate Saksa kodakondsusega isikute kohta pidi täitma registreerimiskohuslane, kinnitades andmete õigsust oma allkirjaga.

Valla- või linnavalitsus (registreerimisasutus) pidi kontrollima andmete tõepärasust võrreldes esitatud dokumentidega, märkima registreerimislehe paremale ülemisele nurgale registreerimise aja ja kinnitama registreerimislehe ametipitsseriga. Kinnitatud registreerimislehtedest anti üks eksemplar registreerimiskohuslasele, ülejäänud kaks eksemplari tuli kolme päeva jooksul saata maavalitsusse, kust need omakorda saadeti edasi Tallinna linna-komissarile.

Ringkiri sisaldab ka korraldust pidada Saksa riigi kodanike kohta erinimekirja, mille sissekanded tuli teha registreerimislehtede alusel.

Rahvastiku kohta koguti andmeid ka spetsiifilistel eesmärkidel tehtud arvestuste kaudu. Eesti Statistika Valitsuse arhiivist võib näiteks tuua toimiku „Tabelid Eesti rahvastiku koosseisu kohta tööalade järgi 1943. a.“.⁸ Tegemist ei ole ametliku väljaandega, vaid töökaustaga, mis sisaldab nii formulare kui ka käsikirjalisi märkmeid. Toimikus leidub tabelleid nii ettevõtete kui ka töötajate kohta. Kokkuvõtted (ja toimik) on dateeritud 1943. aastaga, kuid enamik andmeid pärineb 1942. aastast ja osa tagasiulatuvalt kuni 1936. aastasse. Sellistes toimikutes sisalduvad andmed on üldiselt väga juhuslikku laadi ja sageli puudub neil omavaheline seos. Osa eelnimetatud toimiku materjalidest puudutab andmeid „rasketöötajate“ kohta Eestis seisuga mai 1941. Toimiku andmetel oli Eestis 1941. aasta mais tööstustöölisi kokku 74 633 (ilma metallitööliseta), kellest 15. mai 1941 seisuga u. 69 000 olid „rasketöötajad“. Nendest u. 28 800 töötasid kaevandustes, osa olid tegevad mineraalide töötlemise alal, keemiatööstuses ja peentööstuses. „Rasketöötajate“ hulka kuulus ka suurem osa metalli- ja ehitustööstuses hõivatutest, samuti osa mitmesuguste muude tööstusharude lihttöölisest. Metsatööstuses arvestati rasketöölise arvuks 23 600, transpordis 1900, sidevalitsuses ja kaubanduses 1200. Kaks viimast arvu olid tuletatud, kuna otsesid andmeid ei olnud. Kokku seega 55 500 kategoriseeritud rasketöölise. Lõppnending on, et „andmed olid esitatud kogu sotsialistliku tööstuse 92% töölise kohta“ (tegelikult tuleb kokku veidi üle 80%).

Täitmist vajavates formularides tuli tööharuti välja tuua töölise arv, sellest eraldi „rasketöötajad“.

Ettevõtete seisukorra kohta käivate küsimuste seas sisaldus ka küsimus meeste ja naiste üldarvu kohta „enne täitmist“ (*vor der Besetzung*) ja seisuga 30. juuni 1942.

1. detsembri 1941 ja 31. detsembri 1942 seisuga (1941. aasta registreerimise andmeid on kasutatud ilmselgelt 1942. aasta andmete puudumise tõttu) on toimikus ära toodud töötavate naiste arv tööharude kaupa – kokku 58 311 isikut. Andmetes ei kajastu „sõjaliselt tähtsate“ käitiste naistöötajate andmed. Samuti on puudu käsitöõndusega hõivatud naiste andmed, mistõttu ei ole võimalik neid andmeid samas tabelis toodud 1936. (1934.) aasta andmetega täielikult võrrelda. Küll aga on huvitav vaadelda võrreldavaid tööharusid. Tööstustöölise ja kaubanduses hõivatute arv 1942. (1941.) aastal võrreldes 1936. aastaga väga oluliselt ei muutunud (tööstuses 1936. aastal 15 602 ja 1942. aasta detsembris 14 879, kaubanduses vastavalt 15 250 ja 13 323 naist). Oluliselt muutus aga transpordi ja side, ühiskondliku tegevuse ning maja- ja isikuteenistuse vallas töötanute arv. Nimetatud arvud käivad 1934. ja 1941. aasta kohta. Transpordi ja side alal kasvas hõivatud naiste arv 1733-lt 3971 isikuni, ühiskondlikus tegevuses 10 976-lt 17 026 isikuni, seevastu maja- ja isikuteenistuses langes see 14 660-lt 9112 isikuni.

Toodud toimik lõpeb Eesti Kutsekogude Keskliidu palvega Eesti Statistika Valitsusele.

⁸ RA, R-241.1.620.

Palve on dateeritud 7. aprillil 1943 ja selles soovitakse kutseväljaõppe osakonna jaoks andmeid Eesti rahvastiku koosseisu kohta tööalade järgi.

Statistika Valitsuse tegevus, sealhulgas rahvastiku arvestus, jätkus Saksa okupatsiooni ajal vähemalt 1944. aasta suveni. 1944. aasta juunis teostati maakasutuse arvestus, loomade vaheloendus ja põllumajandusega seotud töötajate arvestus.⁹ Tegemist oli üldregistreerimisega individuaalsetele, millest kokkuvõttes tehti vallas. Kokkuvõttes tuli saada Statistika Valitsusele hiljemalt 3. juulil 1944.

Põllumajandusega seotud töötajad jaotati kokkuvõtetes kahte rühma:

A. Majapidaja perekonda kuuluvad põllumajandustöötajad (kaasa arvatud perekonnapea);
B. Võõrad töötajad.

Esimesse rühma kuulusid nii alaliselt kui ka ajutiselt töötavad perekonnaliikmed – kaasa arvatud perekonnapea –, kes esitati vanuseti (vt. allpool). Eraldi real olid karjastena töötavad perekonnaliikmed, kelle puhul vanust välja ei toodud.

Teise rühma moodustasid aasta-, suve- ja kuutöölised, kes esitati samuti vanuse järgi ja ilma deputantideta (s. t. omal söögil olnud töölisteta). Vanuseti toodi välja ka evakueeritud ja põgenikud.

Deputantide, karjaste, päevatöölise, abitöötajate ja sõjavangide arv toodi ära summaarselt. Kõik andmed toodi meeste ja naiste kohta eraldi.

Vanuserühmad moodustati järgmiselt:

- 1) kuni 15 aasta vanused;
- 2) 15–18 aasta vanused;
- 3) 18–65 aasta vanused;
- 4) 65 aasta vanused ja vanemad.

1942. ja 1943. aasta rahvastiku kajastamine statistikaväljaannetes

Sõja-aastate ametlikud arvanded on ära toodud Eesti Statistika Kuukirjas (1943. aastast Eesti Statistika) ja hõlmavad andmeid ajavahemikust 1942. aasta jaanuar kuni 1943. aasta esimene poolaasta, tagasiulatuvalt 1941. aasta 1. detsembri loendusse.¹⁰ Kokku suudeti seda väljaannet alates 1942. aasta algusest publitseerida viisteist numbrit üheksas vihikus. See tähendab, et nelja vihikusse oli köidetud kaks numbrit (numbrid 1 ja 2, 3 ja 4, 9 ja 10 ning 14 ja 15) ja ühte kolm numbrit (6–8). Viimane number (1943, 14/15 (4/5)) sisaldab 1943. aasta II kvartali andmeid ning ilmus nähtavasti 1943. aasta juuli lõpus või augustis, kuivõrd ära on toodud ka andmed linnarahvastiku kohta seisuga 1. juuli 1943.

Nagu ennist kirjeldatud, kajastab küllaltki suur osa väljaannetest 1. detsembri 1941 loenduse tulemusi (numbrid 1/2, 3/4, 5, 9–10). 1942. aasta andmed on leitavad numbrites 3/4, 5, 6–8, 9/10, 11 (1) ja 13 (3), 1943. aasta andmed numbrites 12 (2) ja 14/15 (4/5).

1942. ja 1943. aasta kohta on väljaannetes andmeid ainult rahvaarvu, soolise koostise, abielude, sündide, surmade ja mehaanilise liikumise kohta. Peale selle on eriülevaade alvikkude rahvastiku kohta 1942. aastal, ent võib arvata, et need andmed on esitatud seisuga 1. detsember 1941.¹¹ Andmeid vanusstruktuuri, tööalade, rahvuste, leibkondade jne. kohta ametlikes kokkuvõtetes ei leidu.

Esitatud andmete koosseisu on lähemalt kirjeldatud allpool, kuid üldjoontes tuleb nen-

⁹ Vt. nt. RA, 69.1.7.

¹⁰ Statistische Monatshefte für den Generalbezirk Estland. Eesti Statistika Kuukiri. Herausgegeben vom Generalkommissar in Reval. Reval-Tallinn, 1942, nr. 1/2, 1942, nr. 3/4, 1942, nr. 5, 1942, nr. 6–8, 1942, nr. 9/10; Statistische Berichte für den Generalbezirk Estland. Eesti Statistika. Herausgegeben vom Generalkommissar in Reval. Reval-Tallinn, 1943, nr. 11 (1), 1943, nr. 12 (2), 1943, nr. 13 (3), 1943, nr. 14/15 (4/5).

¹¹ Statistische Berichte für den Generalbezirk Estland. Eesti Statistika. Herausgegeben vom Generalkommissar in Reval. Reval-Tallinn, 1943, nr. 12 (2).

tida, et väljaannetes kasutatud andmete esitusprogramm võimaldab Eesti rahvastiku kohta anda vaid väga üldise pildi, kusjuures linnadega võrreldes on valdade kohta esitatud andmeid oluliselt vähem. Tervikülevaate saamist raskendab veelgi andmete allikaline erinevus ning asjaolu, et senini pole käepärast andmete saamise konteksti kirjeldavad materjalid.

Muutused Eesti rahvastikus 1941–1943

Koguarvestuslikku rahvaarvu selle perioodi kohta (välja arvatud 1. detsember 1941) sõjaaegsetes statistika väljaannetes toodud ei ole.

Linnade rahvaarv on aadressbüroodes registreeritute andmete põhjal summaarselt kogu Eesti kohta esitatud igakuiselt. Üksikute linnade kohta on andmed rahvaarvu kohta igakuiselt kaetud 1942. aasta jaanuarist kuni aprillini, seejärel leidub andmeid juuni-juuli, septembri-oktoobri ja detsembri kohta. 1943. aasta kohta on üksikute linnade rahvaarv toodud seisuga 1. jaanuar, märts-aprill ja juuni-juuli.

Valdade rahvaarvu kohta on publitseeritud andmed ainult kahes punktis:

1. jaanuar 1942 tabelis „Maarahvastiku jaotus toiduloleku järgi jaanuaris“;¹²
2. tabelis „Valdade rahvastik 1. II 1943“, mis baseerub sel ajal toimunud rahvastiku registreerimisel saadud andmetel.¹³

1942. aasta valdade rahvaarv on toodud sugusid eristamata ainult summaarselt sissetulekunäitaja alusel. Eristatud on „talupidajate toidul olev rahvastik“ ja „toidul väljaspool põllumajandust olev rahvastik“. Valdade elanikest oli talupidajate toidul 528 474 isikut ehk 76,21% rahvastikust ja väljaspool põllumajandust 164 955 isikut ehk 23,79% rahvastikust. Osaliselt on väljaspool põllumajandust hõivatud maarahvastiku suhteliselt suur osakaal avatav 1942. aastal alevike kohta koostatud ülevaate kaudu.¹⁴

Tabel 1. Vallasiseste alevike elanike tegevuse jaotus (%)

põllumajandus	tööstus	kaubandus	transport	muu	kokku
25,98	42,76	6,69	8,97	15,61	100

Tööstuse suurt osakaalu maapiirkondades ilmestab alljärgnev tabel mõningate vallasiseste alevike andmetega 1942. aastast.

Tabel 2. Rahvastiku jaotus alevikes majandusharuti 1942. aastal (%)

alevik/ettevõtte	vald	rahvaarv	põllu- majandus	tööstus	kauban- dus	transport	muu	kokku
Kiviõli	Erra	3009	1	94	1	1	3	100
Kohtla-Järve	Kohtla	2978	3	84	4	5	4	100
Sillamäe	Vaivara	2630	10	68	2	8	12	100
Kohtla-Nõmme	Kohtla	842	12	73	2	3	10	100
Järvakandi tehased	Järva- kandi	765	5	86	3	2	4	100
Kohtla-Jaama	Kohtla	694	2	63	4	20	11	100

¹² Statistische Monatshefte für den Generalbezirk Estland. Eesti Statistika Kuukiri. Herausgegeben vom Generalkommissar in Reval. Reval-Tallinn, 1942, nr. 3/4 März-April, lk. 70–71.

¹³ Statistische Berichte für den Generalbezirk Estland. Eesti Statistika. Herausgegeben vom Generalkommissar in Reval. Reval-Tallinn, 1943, nr. 12 (2), lk. 78–79.

¹⁴ Statistische Berichte für den Generalbezirk Estland. Eesti Statistika. Herausgegeben vom Generalkommissar in Reval. Reval-Tallinn, 1943, nr. 12 (2), lk. 70–72.

Kehra	Anija	556	17	46	4	7	26	100
Loksa	Kõnnu	512	12	56	5	3	24	100
Küttejõu	Erra	492	0	99	0	0	1	100
Kukruse	Kohtla	436	2	87	2	3	6	100
Püssi	Lüganuse	330	17	48	6	20	9	100
Tootsi briketitehas	Are	319	0	98	1	0	1	100
Saku	Tõdva	258	27	20	1	4	48	100
Ulila elektrijõujaam	Puhja	220	9	83	3	1	4	100
Jägala puupapivabrik	Jõelähtme	197	4	86	1	1	8	100
Aseri	Mahu	195	13	73	4	2	8	100
A/S Port Kunda Ubja õlikombinaat	Sõmeru	167	1	85	2	8	4	100
Maardu fosforiidivabrik	Iru	119	9	86	2	1	2	100
Joaveski puupapivabrik	Kõnnu	115	0	96	2	0	2	100
Abja linavabrik	Abja	91	23	72	0	2	3	100

Andmed 1943. aasta 1. veebruari rahvaarvu kohta on esitatud sugude kaupa. Muid tunnuseid välja toodud ei ole.

Jaanuaris 1942 loeti valdades kokku 693 429 inimest, 1. veebruari 1943 seisuga elas valdades 313 879 meest ja 382 117 naist – kokku seega 695 996 inimest. 1943. aasta kohta tuleb arvestada, et tegemist on vallavalitsuste esitatud andmetega

Võttes aluseks aadressbüroodes registreeritud linnaelanike arvu seisuga 1. jaanuar 1942 (312 098) ja 1. veebruar 1943 (130 745 meest ja 189 182 naist, kokku 319 927 isikut), võib jaanuaris 1942 arvestada Eesti rahvaarvuks 1 005 527 ja 1943. aasta veebruaris 1 015 923 inimest, neist 444 624 meest ja 571 299 naist. On tähelepanuväärne, et 1942. aasta jaanuari arvestuslik rahvaarv on väiksem 1941. aasta 1. detsembril registreeritud rahvaarvust.

Siinkohal võib ära tuua Voldemar Kaufmanni kandidaadiväitekirjas esitatud andmed.¹⁵ Väärrib märkimist, et töös esitatud andmed linnarahvastiku kohta on varustatud viidetega – andmed pärinevad kas statistilistest väljaannetest või arhiiviallikatest –, valdade rahvaarvu kohta viited suuresti puuduvad.

Tabel 3. Rahvaarv 1942–1944 algus V. Kaufmanni järgi

Rahvaarv V. Kaufmanni järgi	mehed	naised	kokku	lk.
1.12.1941–1.01.1942			1003340	322–333 345–347
1.02.1943	444624	571299	1015923	103–104
1.02.1943–1.03.1943			1013424	322–333 345–347

¹⁵ V. Kaufmann. Rahvastiku dünaamika ja seda mõjutanud seaduspärasused Eestis XX sajandi esimesel poolel (1897–1959). Väitekirja majandusteaduste kandidaadi kraadi taotlemiseks. Tallinn, 1967.

1.01.1944	413830	565080	978910	103–104
Kogu maksimaalne elanike arv, mis oleks üldse mõeldav 01. jaanuariks 1944. a.	428662	585971	1014633	103–104
1.07.1944			969981	322–333 345–347

Märkus: 1942. aasta lõpu rahvaarv sisaldab tegelikult 1943. aasta veebruari-märtsi andmeid. 1941. aasta lõpu rahvaarv on toodud, tuginedes 1.12.1941 rahvastiku registreerimise andmetele.

Toodud tabel vajab kommenteerimist. Perioodnäitajad 1.12.1941–1.01.1942 ja 1.02.1943–1.03.1943 on arvatud järgmiselt. Kaufmanni käsutuses olnud allikates on toodud valdade rahvastik seisuga 1.12.1941 ja 1.02.1943 soolist koosseisu eristamata ning linnarahvastik seisuga 1.01.1942 ja 1.03.1943 soolise koosseisu järgi. Summa on saadud mõlema seisu liitmisel, eeldades, et kuu aja jooksul ei toimunud rahvastikus olulisi nihkeid.

1.01.1944 rahvaarv on arvatavasti saadud järgmise arvutuskäigu tulemusena. V. Kaufmann võttis aluseks nende valdade ja linnade elanike arvu, mis esitasid jaanuarikuu elanike liikumise aruande seisuga 1.01.1944 – kokku 413 830 mehe ja 565 080 naise, kokku 978 910 isiku kohta. Lisatud on hüpoteetilised andmed valdade kohta, mis jäid sel ajal juba lahingutegevuse piirkonda ja kust aruandeid polnud võimalik saada. Sellised vallad olid: esiteks, Kagu-Eestis Võru vald 1244 meest ja 1386 naist, kokku 2630 isikut; teiseks, Naissaar ja sõjategevuse tsoonis olevad Virumaa vallad ning Narva linn – 13 588 meest ja 19 505 naist, kokku 33 093 isikut. Tõsi, ka siin on kuuajaline nihe. Algne arv on dateeritud 1. jaanuariga, millele on juurde liidetud andmed seisuga 1. veebruar 1943.

Vähemalt 1944. aasta seisu arvestades tuleb silmas pidada, et hulk valdu olid n.-ö. eriarvestuspiirkonnad, s. t. piirkonnad, mis olid vahetult seotud aktiivse sõjategevusega. Selliste valdade hulka kuulusid Naissaare, Riguldi, Holstre, Karksi, Äksi, Võru, Varstu, Alutaguse, Narva, Piiri, Raja, Vaivara, Vasknarva ja Jõhvi.

Arvatavasti oli aruannete liikumine ka varasematel aastatel küllaltki raskendatud. Pealekauba võib arvata, et üsna suur osa Eesti tsiviilelanikkonnast ei kajastunud neis aruannetes üldse. Sõja lõpuaastatel 1943 ja eriti 1944 moodustasid mitteregistreeritud isikutest tõenäoliselt väga suure osa sisemaised sõjapõgenikud, eeskätt pommitamiste ja lahingutegevuse eest linnast maale suundunud inimesed. Tõsiasi on aga see, et 1942. ja 1943. aastal jäi Eesti tsiviilelanike arv stabiilseks või isegi kasvas mõnevõrra, mis on sõjaaja kohta üsna märkimisväärne.

Andmed rahvastiku loomuliku liikumise kohta 1942. ja 1943. aastal on Statistika Kuukirjas esitatud kolme allika põhjal:

1. perekonnaseisumetilt saadud andmed, mis hõlmavad linnu linnade kaupa ja valdu maakondade kaupa summaarselt;
2. linnade aadressbüroodelt saadud andmed, mis käsitlevad linnadesse sisse- ja väljaregistreeritud inimesi;
3. 1942. aasta kohta eelkokkuvõtted, mis hõlmavad linnu linnade kaupa ja valdu maakondade kaupa summaarselt.

Selline jaotus võib olla seotud teadmiseiga kohapealse andmekogumise ja -arvestuse ebaühtlusest või – mis veelgi olulisem – just sellest andmekogumise ja -arvestuse ebaühtlusest tingituna. Kuid kindlasti kajastusid esitatud tabelite programmis teatud poliitilised kaalutlused.

Ühteaegu oluline ning tunnetuslikult õpetlik on vaadelda andmeid, mis on saadud erinevates ametkondades registreerimiste tulemusel ja mida on võimalik võrrelda linnarahvastiku puhul.

Tabel 4. Eesti linnarahvastiku loomulik liikumine perekonnaseisuametilt saadud teadete ning aadressbüroodes sisse- ja väljaregistreerimise andmetel¹⁶

aasta	kuu	perekonnaseisuametilt laekunud andmed		aadressbüroodes sisse- ja väljaregistreerimise andmed	
		sünnid	surmad	sünnid	surmad
1942	1	342	563	338	490
1942	2	635	678	418	540
1942	3	616	734	498	603
1942	4	puudub	puudub	puudub	puudub
1942	5	puudub	puudub	420	558
1942	6	439	578	460	497
1942	7	509	486	448	385
1942	8	497	456	499	434
1942	9	455	451	445	412
1942	10	481	521	500	434
1942	11	405	470	387	405
1942	12	517	580	366	470
1943	1	271	561	388	501
1943	2	381	512	364	485
1943	3	418	577	393	520
1943	4	471	509	427	490
1943	5	425	526	408	474
1943	6	425	456	392	406

Nagu näha, on vahed perekonnaseisuametilt ja aadressbüroodest saadud andmetes kuude lõikes üsna kõikuvad, ulatudes (sünnide puhul) mõnest inimesest (1942. aasta jaanuar ja august) rohkem kui saja isikuni. Eriti silmatorkavad erinevused on 1942. aasta veebruari ja märtsi ning 1942. aasta detsembri ja 1943. aasta jaanuari andmetes, kui vahed ületavad 100 isikut.

Üldiselt võib täheldada, et perekonnaseisuametilt saadud arvud enamasti ületavad aadressbüroode arve (surmade puhul lausa 100%) ning summaarselt on sünnide andmetes vahed väiksemad kui surmaandmetes.

Andmete ja nende erinevuste hindamisel tuleb arvestada õige mitme asjaoluga, mis praegu pole veel sugugi selged. Oleks vaja teada, kas toodud andmed baseeruvad tegelikel sünni- ja surmadaatumitel või perekonnaseisuametis/aadressbüroos arvele võtmise/arvelt mahavõtmise daatumitel. Esimesel juhul võiks andmete lahknevust interpreteerida sünni/surmakoha ja registreerimiskoha erinevuste kaudu. See tähendab, et perekonnaseisuametis kajastusid sünnid-surmad ka nende isikute puhul, kes ei olnud samasse administratiivüksusse kirja pandud. Teisel juhul tuleb arvestada ka ajalist nihet, mis tuleneb isiku sünni/surma reaalse toimumise ning selle erinevates instantsides registreerimise vahel. On võimalik ja tõenäoline ka mõlema asjaolu kombinatsioon.

Perekonnaseisuametilt laekunud andmeid ja Statistika Valitsuse tehtud eelkokkuvõtteid saab vaadelda nii linna- kui ka maarahvastiku lõikes, kuid ainult 1942. aasta ulatuses. 1943. aasta kuude kohta on esitatud vaid üks arv. Selle aasta tabelite päises on kirjas, et tegemist on perekonnaseisuametilt laekunud andmetega, allmärkuses aga, et eelkokkuvõtetega.

¹⁶ Statistische Monatshefte für den Generalbezirk Estland. Eesti Statistika Kuukiri. Herausgegeben vom Generalkommissar in Reval. Reval-Tallinn, 1942; Statistische Berichte für den Generalbezirk Estland. Eesti Statistika. Herausgegeben vom Generalkommissar in Reval. Reval-Tallinn, 1943.

Tabel 5. Rahvastiku loomulik liikumine Eestis jaanuar 1942 – juuni 1943 perekonnaseisuametilt laekunud andmete ja Eesti Statistika Valitsuse 1943. aasta algul esitatud eelkokkuvõtete järgi

aasta	kuu	perekonnaseisuametilt laekunud andmed						eelkokkuvõtted					
		sünnid			surmad			sünnid			surmad		
		linnad	vallad	kokku	linnad	vallad	kokku	linnad	vallad	kokku	linnad	vallad	kokku
1942	1	342	761	1103	563	1156	1719	668	1322	1990	598	1281	1879
1942	2	635	1089	1724	678	1242	1920	538	1218	1756	665	1240	1905
1942	3	616	1476	2092	734	1498	2232	550	1415	1965	769	1484	2253
1942	4	puudub	puudub	1801	puudub	puudub	2005	455	1184	1639	614	1330	1944
1942	5	puudub	puudub	1590	puudub	puudub	1983	433	1071	1504	660	1351	2011
1942	6	439	1049	1488	578	1094	1672	440	1073	1513	501	1092	1593
1942	7	509	1208	1717	486	964	1450	479	1257	1736	417	962	1379
1942	8	497	1152	1649	456	838	1294	507	1158	1665	406	897	1303
1942	9	455	1135	1590	451	917	1368	450	1140	1590	413	926	1339
1942	10	481	1098	1579	521	1023	1544	410	975	1385	464	1009	1473
1942	11	405	945	1350	470	1015	1485	379	875	1254	449	1058	1507
1942	12	517	1180	1697	580	1119	1699	381	864	1245	547	1143	1690
1943	1	0	0	0	0	0	0	271	593	864	561	1153	1714
1943	2	0	0	0	0	0	0	381	880	1261	512	1135	1647
1943	3	0	0	0	0	0	0	418	1055	1473	577	1194	1771
1943	4	0	0	0	0	0	0	471	1045	1516	509	1143	1652
1943	5	0	0	0	0	0	0	425	1054	1479	526	1091	1617
1943	6	0	0	0	0	0	0	425	966	1391	456	918	1374

Nende andmete lahknevust on uurimise praeguses staadiumis praktiliselt võimatu sisuliselt kommenteerida, sest pole ülevaadet meetodikast, millele tuginedes eelkokkuvõtteid tehti. Võib vaid nentida, et sündide puhul on väga suured erinevused aasta alguse ja lõpu näitajates. Surmade puhul on vahed väiksemad. 1942. aasta jaanuari näitajates on suured kõikumised ka mõistetavad, arvestades üldist tausta.

1942. aasta peale kokku võetuna on erinevused linnaelanike arvestuses oluliselt väiksemad kui maaelanikkonna arvestuses.

Siinkohal olgu ära toodud kirjanduses publitseeritud andmed rahvastiku loomuliku liikumise kohta alates 1941. aasta algusest kuni 1944. aasta keskpaigani. Need andmed põhinevad nii Statistika kuukirjas toodud andmetel kui ka erinevatel lisatud allikatel.

Tabel 6. Rahvastiku loomulik liikumine Eestis 1941–1944¹⁷

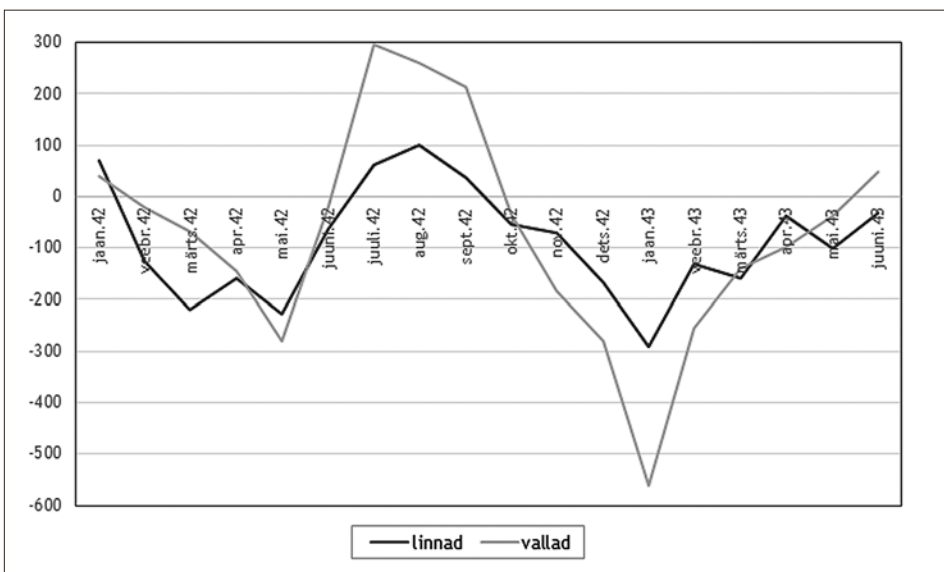
aasta	kuud	sündinud	surnud	iive
1941	1–3	4900	5634	–734
1941	4–6	4175	4224	–49
1941	7–9	4268	6794	–2526
1941	10–12	6231	7050	–819

¹⁷ V. Kaufmann. Rahvastiku dünaamika ja seda mõjutanud seaduspärasused Eestis XX sajandi esimesel poolel (1897–1959), lk. 91, 93, 95, 98–100, 103–104, 322–333 345–347; M. Maiste, A. Puur. Rahvastiku registreerimine Eestis 1. detsembril 1941: tulemuste analüüs, lk. 40.

1942	1–3	4940	5889	–949
1942	4–6	4879	5660	–781
1942	7–9	4956	4112	844
1942	10–12	4281	4436	–155
1943	1–3	3577	5099	–1522
1943	4–6	4363	4630	–267
1943	7–9	3980	3788	192
1943	10–12	4081	4603	–522
1944	1–3	4009	6158	–2149
1944	4–6	3587	6193	–2606
1944	7–9	teadmata	teadmata	teadmata
1944	10–12	teadmata	teadmata	teadmata

Ülaltoodud andmetele tuginedes on mõnevõrra võimalik vaadelda sõjaeaegse tsiviilelanikkonna iibe küsimust. 1942.–1943. aasta rahvastiku kogujuurdekasv oli oodatavalt negatiivne, kuid kuude lõikes üsna erinev (joonis 1).

Joonis 1. Rahvastiku iibe Eesti linnades ja valdades 1942 jaanuar – 1943 juuni eelkõkkuvõtete andmetel

Silma torkab rahvastiku positiivne iibe 1942. aasta juulis, augustis ja septembris, kusjuures eriti märkimisväärne oli see valdades. Pärast seda langes juurdekasv miinusesse. Samuti on näha, et valdades oli sündide-surmade vahekorra kõikumine kuude lõikes oluliselt suurem kui linnades.

Erinevaid allikaid ja arvutusi kombineerides on võimalik vaadelda ka sündimuse ja suremuse üldkordajaid. Alljärgnevalt on esitatud Eesti rahvastiku loomuliku liikumise suhtarvud. Näitajate varieeruvus tuleneb eeskätt arvestusliku rahvaarvu erinevustest eri allikates ja isegi ühe allika erinevates tabelites. Toodud tabel illustreerib kujukalt andmete kasutamise seotud probleeme.

Tabel 7. Eesti rahvastiku sündimuse ja suremuse üldkordajad 1938–1943 (‰)¹⁸

aasta	sündimus					suremus				
	var1	var2	var3	var4	var5	var1	var2	var3	var4	var5
1938	16,30	0	0	0	0	14,60	0	0	0	0
1939	16,30	0	0	0	0	15,10	0	0	0	0
1940	16,50	0	0	0	0	17,00	0	0	0	0
1941	0	19,23	19,51	0	0	0	23,29	23,62	0	0
1942	18,90	18,80	18,95	18,91	19,14	19,90	19,83	19,99	19,92	20,16
1943	0	15,77	15,79	0	0	0	17,86	17,88	0	0

Hoolimata näitajate erinevusest, võib toodud tabeli põhjal teha mõningaid tähelepanekuid:

1. Sõjaeelseid aastaid (1938–1940) iseloomustas suremuse kasv, samal ajal kui sündimus jäi stabiilseks.
2. Sõja algul (1941. aastal) toimus sündimuse ja suremuse hüppeline tõus, mis taandus 1943. aastaks.

Rahvastiku mehaanilise liikumise kohta on statistikaväljaannetes andmed üksnes linnade kohta, tuginedes aadressbüroode teadetele. Andmed linnade mehaanilise liikumise kohta on statistikaväljaannetes toodud erinevalt. Vaadeldavatest vihkutest esimeses kolmes (numbrid 3–8) on linnadesse sisse- ja linnadest väljaregistreeritud isikud toodud summaarselt. Numbris 3/4 on küll eraldi välja toodud ka korteritest välja- ja korteritesse sissekirjutatud, kuid teistes väljaannetes sellist kategooriat ei leidu. Esitatud on vahed, mis tulenevad liikumise andmestikus seoses korterivahetusega. Alates numbrist 9/10 on mehaanilise liikumise andmetes eristatud kolm kategooriat:

- 1) Eesti-siseselt sisse- ja väljaregistreerunud maalt/maale;
- 2) sisse- ja väljaregistreerunud teistest linnadest/teistesse linnadesse;
- 3) sisse- ja väljaregistreerunud väljastpoolt Eestit/väljapoole Eestit.

Need andmed sisaldavad ainult n.-ö. ordinaarset tsiviil-, resp. eraliikumist, kuid tuleb arvestada, et siingi sisalduvad kahtlemata sõja mõjud. Seega on seda jaotust võimalik jälgida 1942. aasta teisest poolest 1943. aasta esimese pooleni.

Tabel 8. Eesti linnad. Välismaalt sissesõitnud ja välismaale väljasõitnud 1942 juuli – 1943 juuni¹⁹

aasta	kuu	sissesõitnud väljastpoolt Eestit			väljasõitnud väljapoole Eestit			iive		
		mehed	naised	kokku	mehed	naised	kokku	mehed	naised	kokku
1942	7	369	405	774	93	104	197	276	301	577
1942	8	375	373	748	140	117	257	235	256	491
1942	9	357	257	614	125	86	211	232	171	403

¹⁸ Statistische Monatshefte für den Generalbezirk Estland. Eesti Statistika Kuukiri. Herausgegeben vom Generalkommissar in Reval. Reval-Tallinn; Statistische Berichte für den Generalbezirk Estland. Eesti Statistika Kuukiri. Herausgegeben vom Generalkommissar in Reval. Reval-Tallinn; V. Kaufmann. Rahvastiku dünaamika ja seda mõjutanud seaduspärasused Eestis XX sajandi esimesel poolel (1897–1959), lk. 91, 93, 95, 98–100, 103–104, 322–333 345–347; M. Maiste, A. Puur. Rahvastiku registreerimine Eestis 1. detsembril 1941: tulemuste analüüs, lk 40.

¹⁹ Statistische Monatshefte für den Generalbezirk Estland. Eesti Statistika Kuukiri. Herausgegeben vom Generalkommissar in Reval. Reval-Tallinn. 1942, nr. 9–10, lk. 224, Statistische Berichte für den Generalbezirk Estland. Eesti Statistika. Herausgegeben vom Generalkommissar in Reval. Reval-Tallinn 1943, nr. 11 (1), lk. 18, 1943, nr. 12 (2), lk. 76, 1943, nr. 14/15 (4/5), lk. 188.

1942	10	339	198	537	163	118	281	176	80	256
1942	11	303	222	525	137	132	269	166	90	256
1942	12	332	228	560	131	76	207	201	152	353
1943	1	338	147	485	182	133	315	156	14	170
1943	2	163	77	240	151	88	239	12	-11	1
1943	3	168	117	285	495	109	604	-327	8	-319
1943	4	209	95	304	1134	366	1500	-925	-271	-1196
1943	5	198	101	299	1077	332	1409	-879	-231	-1110
1943	6	113	102	215	469	226	695	-356	-124	-480

Sõja käigu muutumise mõju on ilmne. Kui 1942. aasta teisel poolel ja 1943. aasta jaanuaris on välisliikumise bilanss positiivne, kuigi püsivalt langevas trendis, siis 1943 kevadel tõuseb väljarännanute arv hüppeliselt.

Geograafiliselt vaadates on Tallinn ja Tartu iseenesestmõistetavalt olulisemad sihtpunktid, kuid märkimisväärne osa väljastpoolt Eestit pärit rahvastiku liikumisest langeb Narvale, mille arvuline suurus ületas kohati Tartu.

Kokkuvõtteks

Teise maailmasõja aegse Eesti rahvastiku areng illustreerib kogu selle perioodi vastuolulist iseloomu. Ühelt poolt sõja vahetu mõju protsessidele, teiselt poolt aga pikaajaliste, juba ammu enne sõda alanud arengute jätkumise.

Ülevaade muutustest Eesti rahvastikus vaatleb vaid tegureid, mis iseloomustavad ka rahuaja ühiskonda. Kuigi sõjast põhjustatud ekstraordinaarsed nähtused, mida ei saa varasematesse ja hilisematesse arengutesse paigutada, on käesolevas artiklis kõrvale jäetud, ei saa ometi öelda, kas ja kui suurel määral kajastuvad surmastatistikas näiteks surmad, mis olid põhjustatud pommitamistest ja sõjaaja haigustest. Omaette küsimuseks on laagrisurmad.

Küll aga tuleb mainida ühte erakordset sündmust, mis avaldas neil aastal Eesti rahvastikule erilist mõju. Nimelt Peipsi-taguse ala mittevene elanikkonna evakueerimist, sh. eestlaste ja ingerlaste ümberasustamist Eestisse 1942. ja 1943. aastal, millele eelnes nimetatud elanikkonna registreerimine.²⁰ Operatsioon oli osalejatele vabatahtlik, kuivõrd Peipsi taga elavatele mittevene rahvastikurühmadele anti võimalus eemalduda sõja perimeetrist. Ettevõtmine tugines peamiselt Tartu Ülikooli ja Eesti Omavalitsuse jõududele ning tõenäoliselt just selle ümberasustamise tulemus kajastus Eesti rahvaarvu stabiilsuses 1942. ja 1943. aastal.

Kuigi „vajadus hoida riigil silma peal“ iseloomustab mistahes riigikorda ka kõige sügavamal rahuajal, muutub see eriti aktuaalseks kriiside ja sõdade ajal. Kui siia lisada totalitaarse riigi ideaal kontrollida absoluutselt kõiki eluavalduisi, on ka arusaadav, miks igasugune, sealhulgas statistiline andmekogumistegevus vaadeldavatel aastatel nii intensiivne oli. Samas on nende andmete kasutamine uurimistegevuses olnud üsna komplitseeritud, sest kogutud andmed olid algusest peale (ja ka Saksa okupatsioonile järgnenud nõukogude ajal) salastatud ning ametlikes väljaannetes, mis on samuti varustatud märkega *nur für den Dienstgebrauch* (ainult ametialaseks kasutamiseks), on esitatud kogutud andmetest vaid üksikud, põhiliselt summaarsed väljavõtted, ja needki formaadis, mis nõuab andmete omavaheliste seoste märkamiseks vähemalt tähelepanelikkust. Suur, võib-olla isegi suurem osa sõjaaja andmetest asub endiselt arhiivides kasutamata. Silmas pidades edasist uurimistegevust, oleks väga oluline jätkata seni publitseeritud ning siiani üsna kriitikavabalt ringluses olnud arvude metodoloogilise konteksti avamist, kuivõrd see üldse veel võimalikuks osutub.

²⁰ Vt. T. Noormets. Eestlaste ja teiste rahvusvähemuste ümberasustamine Loode-Venemaalt Saksa okupatsiooni ajal 1942–1943. – Tuna 2001, nr. 2, lk. 39–59.